

**НЕОБХІДНІСТЬ «ЦІЛІСНОЇ АСИМЕТРІЇ»:
ДО ПРОБЛЕМИ «КОМФОРТНОСТІ» СУЧАСНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

Досліджується культур-філософський стан сучасної української літератури. Увага зосереджується на проблемах автора, читача, критика.

Ключові слова: автор, комфорт, критик, культура, скриптор, читач.

Исследуется культур-философское положение современной украинской литературы. Внимание сосредотачивается на проблемах автора, читателя, критика.

Ключевые слова: автор, комфорт, критик, культура, скриптор, читатель.

Investigate the cultural and philosophical situation of philosophical. Attention focuses on the problems of the author, reader, critic.

Key words: author, comfort, critic, culture, the scriptorium, the reader.

Потреба справжньої, цілісної культури викликана тією ситуацією гострої екзистенційної кризи, котра проймає все ХХ і ХХІ ст. Культура повністю перейшла на асиметричні стосунки особистість-особистість, особистість-суспільство, особистість-світ. Асиметрія стала нормою життя. Повсякденною, непомітною лінією вона пронизує людину, створює нову свідомість, нову карту світу. Цілісність, що була відмінною особливістю традиційної культури, пішла в небуття, однак, позначилася на підсвідомості людини, залишивши свої відбитки. Багато чого написано стосовно цілісності, яка нібито вже не можлива і не актуальна, що нас очікує час локальних утворень у глобальному суспільстві. На жаль, локальність більше нагадує уламки, ніж те, що справді в силах рухати творчість.

Пригадування, повернення до цілісності не є сліпим перенесенням традицій минулого в сучасну культуру. Все набагато складніше. «Асиметрія» — парадоксальна реальність, сюрреальність, котра постала внаслідок зміщення етики, естетики, науки, філософії і буття взагалі. «Цілісна асиметрія» одночасно є єдністю і розірваністю, болем, котрий уже ніколи не вщухне, самотністю, яка переживається, навіть якщо навколо повно людей. Але зовні все ніби нормально, сміх, радість, задоволення. «Цілісна асиметрія» є синхронною дією традиції і новації (коли здається, що вона неможлива). Саме у творчості, й літературній творчості зокрема, стає можливим здійснення на практиці «цілісної асиметрії»

(модифікація ідей Е. Левінаса), яка, акумулюючи всі позитивні сенси, перетворюючи порожнину на наповнену благом суть, здатна наблизитися до подолання екзистенцією себе. А подолання себе, відмова від себе і є «цілісною асиметрією» в повному обсязі. Мера статті — осмислення цілісної асиметрії сучасної української літератури, її комфортність. Для досягнення мети статті вирішуються такі завдання: аналіз і критика комфортності автора, скриптора, критика.

Автор/скриптор, одне з ключових, знакових понять сучасної української (світової) літератури. Заходячи до книгарні все частіше ловиш себе на думці, що в ній якось порожньо. Книги є, а от Авторів немає. Невже праві постструктуралісти? Певною мірою. Потрібно сказати прямо: нова українська література ХХІ ст. залишилась майже без Авторів. Вони існують десь там далеко в літературних музеях або в розділі «класика». Сучасні літератори — скриптори, одноманітні, вихолощені, черстві, без натяку на новизну, без надриву, не голодні до слова. Вони іноді огризуються, імітуючи «громадянську позицію». Самозакохані, псевдогенії, створювачі, поширювачі комфорту і симулякрів.

Комфорт — одна з головних ознак сучасної культури. Комфортний стан, зручний стан — при якому виникає ілюзія гармонії. Все наближається до комфорту, інакше і бути не може, адже суспільство споживання покликане здійснювати комфорт, творити і поширювати зручності.

Література, як і будь-який інший феномен/елемент культури, рухається до комфортності, комфорт пов'язаний з одноманітністю. Спокій біля вікна і за вікном проектується людиною на загальні явища, це стан відпочинку. Література зручна. Достатньо зайти в Інтернет, проаналізувати літературні сайти... і ми побачимо, як багато людей пишучих і як мало людей мислячих. Навіть не «пишучих», а «набираючих» — зовсім інший стан свідомості. Спостерігається застій форм, тем. Одне і те саме: любов, смерть. Написане майже одними і тими ж словами, котрі не вирізняються глибиною, не віддзеркалюють глибинного сенсу проблем. Більше того, сам сенс утратив значення. Література має відродитись, і це відродження має поєднувати форму й зміст. Коли сучасний скриптор береться за якусь традиційну тему (а таких тем переважна більшість), то він має пам'ятати, що до нього про кохання писав В. Сосюра, про боротьбу — В. Стус, про екзистенційне бачення смерті — М. Хвильовий. Чи вичерпали ці Автори названі теми, чи спроможний хтось із нових скрипторів наблизитись до них? Можливо, література зайшла в глухий кут і варто зупинитися в прагненні до накопичення одноманітної інформації? Адже достатньо вже написано і розтиражовано. Після Освенцима література померла (перезфразовуючи Т. Адорно)?

У літературу не можна прийти. Вона сама обирає собі того, хто гідний її висловити, хто має сили, дар схоплювати/створювати ідеї і виплескувати їх на папір. І цей хтось зрозуміє своє покликання тільки в ситуації «пограниччя». Складно щось створювати в комфортних умовах. Комфорт має дратувати, провокувати.

Література не повинна вичищатися до банальних, типових романів, оповідань чи римованих слівес. Вона завжди є революційною творчістю в позитивному сенсі цього слова. Постійна, навіть, тотальна творчість, плекання ідей — ось сенс літератури.

Література — ірраціональна, її заклик не підлягає поясненню. Але вона і раціональна одночасно, адже в ній виражається дещо (сенс, поняття). Коли вона починає нагадувати зручне крісло, теплу ковдру і гарячий камін — це її межа. Масовій продукції в галузі літератури навіть складно підібрати назву. Хоча за формою вона нагадує літературну, але за змістом ніколи. Зручна справа не є сенсом.

Соціальний комфорт не може існувати без соціальних потрясінь. Без потрясінь суспільство приречене на порожнє буття, позбавлене цілей. Це соціальна регресія людини вже не раціональної, але «зручної», стерильної, адже думка перебуває в стані спокою, не блаженного спокою, при якому вона мислить, а безтурботного, наповненого практицизмом і жагою отримання задоволення і приборків.

Література не має бути зручною. Але такою вона є, такою її створюють сучасні скриптори. Основна причина є соціоантропологічною. Занадто багато людей, котрі пишуть. Французький філософ, соціолог Ж. Бодрійяр відзначав: «...завдяки засобам масової інформації, теорії інформації, відео — усі стали потенційними творцями» [3, с. 26] і далі «все заявляє про себе, все самовиражається, набирає сили...» [3, с. 26]. Від цього втрачається щось потаємне. Слово позбавляється своєї краси. Теми лишаються без своєї точності, актуальності, загальнофілософської спрямованості.

Можна взяти практично будь-який текст сучасної української літератури, будь то проза чи поезія, і чітко вимальовується її ущербність. У чому причина такого становища? Адже скриптори досить відомі і не тільки в Україні? Основна причина: вони ввійшли в літературний процес, але література не відкрилася їм, не прийняла їх у свої обійми.

Велика кількість книг, рядків, слів — ще не результат, не показник високої літературної майстерності. Варто замислитися над питанням: якщо сучасні українські автори (іронія) — дійсно письменники і поети (С. Жадан, С. Ушкалов), то хто в такому разі В. Винниченко, М. Семенко та ін.? Дійсно, література різна і створюють її різні люди. Утім варто все ж таки чітко розставляти акценти. Необхідно розмежовувати літературу і паралітературу.

Перша — високий стиль, те, що назавжди залишиться як у культурі, так і в серцях людей. Друга — хвилинна, тимчасова насолода; стандарт, незалежно від теми, в ній немає новацій, барокових візерунків, лише гобелени рококо.

Однак слід зауважити, що сучасна література має і приклади високого стилю, вкоріненого у вічності (О. Забужко, Ю. Андрухович, Л. Костенко), якщо звернутися до філософської літератури, то тут, в першу чергу, наголосимо на творчості В. Малахова, В. Табачковського.

Читач/споживач. Коли ставиться під сумнів існування у вітчизняній літературі Авторів, то логічним є продовження цієї думки. Коли немає Автора, то читач також стає безсилим. Р. Барт, французький постструктураліст та семіотик, назвав читача «людиною без історії» [2, с. 390]. В цьому є певний сенс, оскільки читач щоразу створює нові світи, інтерпретуючи текст, опираючись на своєму власному досвіді та оточуючому світі. Проте читач дуже сильно пов'язаний з Автором, з його внутрішніми переживаннями, які останній дарує іншим.

Поступовий перехід літератури із творчості до комерції підштовхує руйнацію читача. Скриптору не потрібен освічений читач. В такій ситуації криється абсурд: читач немає нічого спільного зі скриптором, окрім існування в один історичний період. Читач достатньо критично сприймає занотоване скриптором, він залишається в обіймах Автора. Натомість скриптор не один, його живить споживач, сліпа тінь читача. Бездумна масова машина, повна штампів і неоміфології, порожня, шаблонна особистість, вихована на рекламі.

Відмова від себе як від читача (можливо саме це мав на увазі Р. Барт?) створює певний імунітет від хворобливого суспільства споживання. Відкриває очі на скрипторів, які живуть в книгарнях і прагнуть оселитися в свідомості, створюючи нову культуру.

У певному сенсі соціальні умови самі підштовхують до виникнення комфортної літератури, яка згодом стає самостійною одиницею буття. Оцінювати її різко негативно не варто. Даність потребує свого адекватного сприйняття. Що дійсно хвилює і насторожує, так це те, що подібна література формує стереотипи світогляду, виховує все нові й нові покоління.

Вчитуючись у слова цих книг — починаємо уявляти, втілювати в дійсність те, що написано для розваги, для створення власного комфорту (потім він поширюється на оточуючих) і сприятливих матеріальних умов. Живучи у світі фантазмів «низьких» переконань, для людини пріоритетними стали тільки гедоністичні потреби. Не відображення суспільства (про що стверджують сучасні письменники), як може здатися на перший погляд, а спроба штучно створити його видимість. Спроба виправдати або свою

нездатність мислити вглибину, або/і створити навколо себе ореол геніальності. Але це лише симуляція. Її необхідно сприймати як спонтанність, від якої виникає бажання позбутися, але яка перероджується в сталість, нав'язування. Тиражування себе перетворюється на норму життя. Дається сигнал, що «ось так писати, як я, може кожний» — негласний, завуальований сигнал, однак, якщо кожен може створювати таку «літературу», чи є то справді мистецтвом, чи несе воно ціннісну навантаженість? Цінність літератури — в її унікальності, неповторності, те, що виплеснуто на папір О. Забужко, може бути близьким за настроєм багатьом, але зобразила — лише вона, її талант. Те, що написав С. Жадан (або інший представник паралітератури), підвладне кожному і в цьому разі талант не потрібен.

Критика — судження, мистецтво аналізу, певний інтелектуальний дискурс, котрий як феномен культури зобов'язаний своїм виникненням «галактиці Гутенберга». Коли критичне мислення набуло можливості більш вільного поширення, стала реальною поява «точки зору». Критичне мислення та літературна критика, як її необхідний аспект, почали впливати на культуру, її соціальні, політичні, антропологічні виміри (розвиток ідей гуманізму, прогресу, вільнодумства тощо). І хоча зародження критики вбачається ще в Арістотеля, свого розвитку вона набуває в епоху Нового часу (якщо не брати до уваги коментування книг Священного Писання), виникнення чисельних критик ХХ–ХХІ ст. Утім велика кількість критик парадоксальним чином приводить до її відсутності.

У «галактиці Гутенберга» людина перебуває поза нею. Критичний дискурс, будучи необхідним і чітко усвідомленим, залишається на практичному рівні, у своїй масі, недієвим. Літературна критика сприймається, якщо звичайно сприймається, як щось само собою зрозуміле, нормальне, повсякденне. І тому непомітно щезає з уважного погляду обивателя. Проблеми англійської, французької чи української критики десь перетинаються: критика стає приватною справою кожного. «Своя думка» превалює над переконаннями Іншого, котрі стають не настільки важливими, щоб звертати на них увагу. Елітарність критика (і критики) — частина його ества, але вона не повинна перешкоджати альтернативним поглядам. У свою чергу критик не може опускатися до повсякденного рівня дискурсу. Майстерність критика — уміння балансувати, формувати цілісність і перебувати в ній.

Легковажне ставлення до літературної критики може призвести (або вже поступово призводить) до розпаду усталеного способу життя: сингулярність суспільства, культури і людини. Природно, що літературна критика не є єдиним джерелом такого стану подій, певною мірою вона сама до цього підштовхує. У цьому

разі стає важливою персона не критика-ремесника, а критика-інтелектуала-мислителя, якого можна ігнорувати, однак, урахування його думки є життєво необхідним, оскільки це не інтерпретація якогось твору, а народження нового, самостійного тексту.

Критика — не розгорнутий роздум про конкретний твір, це щось більше, — «роздум-у-творі». Уміння бачити глибинні сенси автора, відчувати автора і в результаті здатність самому потенційно стати автором. В ситуації, коли критик таки не спромігся перетворитися на автора, його критика стає слабкою, обмеженою, часто беззмістовною. Необхідне герменевтичне (за Г. Г. Гадамером) наперед-розуміння, коли критик аналізує і/або занурюється у твір, у нього вже є певне враження про цей матеріал, що допомагає йому творити текст, пам'ятаючи про паралелі (контексти).

Критика не повинна бути ізольованою. І це її одне з центральних й найскладніших завдань. Адже для того, щоб розкривати недоліки суспільства, культури, особистості, потрібні інтелектуали, але сил одних лише інтелектуалів для виправлення цих вад явно недостатньо. Можна закритися у своєму маленькому світі і міркувати про долю людства, але набагато складніше спробувати змінити життя суспільства. Свій маленький світ таїть у собі двійника: ідея «мук творчості» поєднується з божевіллям (дослівно: свобода від Бога, етичних настанов, традиції). Чи потрібно це критику? Для критика-автора — це творчо й життєво необхідно.

Літературна критика і персона критика-мислителя залежні від твору, його автора і читача, водночас вона сама формує твір, автора, читача. Всі перелічені творчі одиниці самостійні і залежні один від одного одночасно, вони амбівалентні. Звернімося ще раз до питання про необхідність критики (критичного дискурсу). Чи потрібна сучасному читачеві літературна критика? Ризикнемо припустити, що пересічному читачеві критика не цікава. Це пов'язано із загальною тенденцією поширення крайнього індивідуалізму: читач вважає себе самостійною особистістю, котра не потребує порад. Авторитет критика є неважливим, оскільки здатний докорінно змінити не тільки уявлення про текст, а й світоглядні настанови. До того ж читач дуже часто просто не підготовлений до серйозної бесіди з критиком, а критик — з читачем. Виникає дуже нагальна проблема розуміння. Чи повинен критик говорити однією мовою з читачем, або ж проблема розуміння належить виключно до читача і критика не стосується (парафраз О. П'ятигорський). Компроміс у цьому питанні складно досяжний. Усе залежить від спрямованості того чи іншого видання, автора чи «колективу авторів» і критика.

Українська літературна критика невпевнена у своїх силах, хоча априорі вона достатньо потужна і має відомі імена. Її невпевненість виявляється в практично відсутньому діалогічному

дискурсі, розгорнутій системі зв'язків автор-текст-критик-читач. Звідси спостерігаються певний застій вітчизняної критики, її закритість, елітарність (у негативному сенсі цього слова).

Є автори, котрі пишуть сильні статті, є відповідні видання, варто назвати «Критику», «І», «Київську Русь» і деякі інші. В свою чергу, ці видання мають високопрофесійних критиків — Т. Возняк, Я. Грицак, Д. Стус (хоча й критиків-ремесників видання не позбавлені). Але чому вітчизняні критики-мислителі не мають тієї ваги в гуманітарному просторі, як, наприклад, Р. Барт чи Ж. Дерріда? Вважаю, справа не в їх інтелектуальному рівні, а в можливості його (інтелекту) використання і суспільних запитах. Підтвердженням цих слів є вся новітня історія України, коли народ слухав кого завгодно, а голосу інтелектуалів не почув чи не схотів почути. У висновку маємо гуманітарне, економічне провалля «освіченого» та нерозумного, некритичного, позбавленого віри суспільства. Можливо голос був надто тихим? Безперечно, мислитель може творити й без відповідних умов та не звертати уваги на хвилюючі суспільство теми, утім, усе ж таки модель А. Дж. Тойнбі «виклик-і-відповідь» має неабияке значення, актуальність і нагальну необхідність в українських умовах.

Проблема полягає в тому, що відсутнє пошукуване спілкування між читачем і виданнями, а на макро-рівні, між класичним трикутником — читач, автор, скриптор (модель Р. Барта) [2] і критик. І це, в свою чергу, призводить до того, що критика залишається не почутою. Навіть коли в країні раптом виникне ціла купа журналів, це навряд чи якимось суттєво поліпшить ситуацію. Кількісний показник не є вирішальним. Потрібні щільна взаємодія автора, критика, читача і видання, пошук виданнями молодих критиків і надання їм можливості себе проявити. І, що не менш важливе, активна PR-кампанія журналів. Що зміниться, якщо закрите суспільство інтелігенції прочитає щось в подібних виданнях? Адже воно і так по своїй суті перебуває в контексті подій, що відбуваються, та сприймає їх критично (некритично мислячи інтелігенція — нонсенс — *contradictio in adjecto*). Якщо критика спрямована тільки до інтелігенції, то в такому разі вона ризикує опинитися ізольованою в якомусь ідеальному гетто, на зразок гессенської Касталії. Її очікує поступове внутрішнє руйнування. Тобто виникає необхідність не розімкненого, ситуаційного буття, а цілісного гуманітарного простору «ми-буття», єдності вільних критиків і таких же вільних читачів, видавців і авторів. Їхня свобода означає як свободу мислити, так і відповідальність за свою свободу та свободу Іншого.

Аналіз тем, котрі пропонує сучасна вітчизняна критика, доволі одноманітний, часто політично заангажований. Достатньо назвати тему Українського визвольного руху, яку піарять

шановні критики як тільки завгодно, натомість розгорнуті дослідження в стилі французької Школи анналів відсутні чи майже відсутні, принаймні на шпальтах видань їх не спостерігається в потрібному обсязі. Це стосується будь-якої історичної проблеми і справа тут не в істинності одного дослідницького напрямку, а в долученні до європейського комунікативного простору, де ідеї аналістів достатньо поширені і шановані. Втім, якщо цей стиль дослідження не до вподоби, можна звернутися до іншого. У своєму дослідженні «Вступ до теорії: літературознавство та культурологія» британський фахівець з англістики Пітер Баррі виділяє такі підходи до літературної критики: ліберальний гуманізм, структуралізм, постструктуралізм і реконструкція, постмодернізм, психоаналітична критика, феміністична критика, гей-лесбійська критика, марксистська критика, постколоніальна критика, еко-критика [1]. Всі ці та деякі інші підходи літературної критики наявні в британському гуманітарному дискурсі. Чи знаходимо ми їх в українському просторі? Фрагментарно деякі з них ми можемо віднайти (зокрема феміністичну критику, марксистську критику тощо), але широка полеміка з цієї проблематики на цей час відсутня. Тому проблема української критики не лише в її невпевненості у власних силах, але в у відсутності чітких напрямів критичних досліджень, а отже, і в малій кількості фахівців-критиків.

Вітчизняна критика вимушена блукати в темряві і шукати шляхи свого розвитку, нехай це будуть запозичені підходи, але вони повинні рухатися до «ми-буття», простору свободи, недетермінованої часовими змінами політичної кон'юнктури, де творча особистість відчуває себе потрібною, здатною рухати суспільство, звільняти його від стереотипів минулого і сьогодення. «Ми-буття» — гармонійне поєднання традицій і новацій, де літературний критик не є абсолютним одинаком у намаганні здійснити кредо «краса врятує світ!», «людина — це дещо, котре варто подолати» (можливо ці слова Ф. Ніцше є метою літературної критики) та найголовніше — «любові до ближнього».

Сподіваємося, що витончена література не припинить свого існування в Україні, адже маючи таку глибинну традицію (література завжди була закликом) письменства, зупинитися у своєму розвитку вона просто не має права. Необхідні постійний пошук, розвиток, удосконалення і в такому разі буде шанс хоча б знизити рівень і вплив паралітератури на українську культуру, зробити її не комфортною, а повернути, відродити її «високе» значення і зміст. Це врешті-решт наблизить до відмови від себе і «цілісної асиметрії».

Перспективою означеного дослідження є поглиблене вивчення всієї палітри сучасного українського літературного дискурсу, яке

передбачає не лише спостерігання, а й дієву участь із залученням західноєвропейських літературних та культурних практик.

Список літератури

1. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія / П. Баррі [Пер. з англ. О. Погинайко]. — К. : «Смолоскип», 2008. — 358 с.
2. Барт Р. Смерть автора / Р. Барт // избранные работы: Семиотика: Поэтика [Пер. с фр. Г. К. Косикова]. — М. : Прогресс, 1989. — С. 384–390.
3. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла / Ж. Бодрийяр. — М. : Добросвет, 2000. — 258 с.

Надійшла до редколегії 26.01.2012 р.